

**MEMORANDAMO KA BILI YA SEPHEO SA PHUMANTSHO YA DITJHELETE
HO MEKGA YA DIPOLITIKI, 2017**

1. SEPHEO SA BILI

Ho fana ka ditjhelete ho Mekga ya Dipolitiki e nang le Boemedi makgotleng a ketsamelao a naha le a diprofensi ho hlophisitswe ka Molao wa Ho Fana ka Ditjhelete tsa Setjhaba ho Mekga ya Dipolitiki e nang le Boemedi wa 103 wa 1997 (“Molao wa Phumantsho ya Ditjhelete”).

Ka la 6 Motsheanong 2017 Seema sa Naha se nkile qeto ya ho theha komiti ya nakwana, ho ya ka Molao wa Seema sa Naha wa 253 (1)(a), ho—

“batlisisa ka le ho etsa dikgothaletso ka ho fana ka ditjhelete ho mekgatlo ya dipolitiki ya boemedi makgotleng a ketsamelao a naha le a diprofensi Afrika Borwa ka tjhebo ya ho tlisa phetolo ya molao ha ho hlokahala le, ka ho etsa jwalo, ho lohotha –

- Mmotlolo wa ho fana ka ditjhelete tsa poraefete le tsa setjhaba ho mekgatlo ya dipolitiki; le
- Tlhokeho ya, le mekwa e kgonahalang ya ho, laola ho fana ka ditjhelete tsa poraefete ka mofuta ya yona yohle mmoho le ditheo tsa matsete tsa Mekga ya Dipolitiki[;]”.

Komiti ya Nakwana e entse pitso bakeng sa maikutlo a setjhaba kamoo Molao wa Ho Fana ka Ditjhelete tsa Setjhaba ho Mekga ya Dipolitiki e nang le Boemedi wa 103 wa 1997 o ka matlafatswang ka teng ho dumella bakeng sa ponaletso e kgolo ka mokgwa oo Mekga ya Dipolitiki e fumanang tjhelete ka yona hore ho netefatswe tshebetso ya yona ya phethahatso. Komiti e fumame maikutlo a ngotsweng a leshome le metso e supileng mme ya tswela pele ho mema bohle ba hlahisitseng maikutlo ho tla etsa ditlhahiso ka molomo nakong ya dipitso tsa maikutlo a setjhaba tse tshwerweng ho tloha ka la 15 ho isa ho la 17 Phato 2017.

2. PUISANO KA BILI

2.1. Selelekela sa Bili ya Phumantsho ya Ditjhelete tsa Mekga ya Dipolitiki ya 2017 (“Bili”) se hloka ho bontsha tlhokeho ya ho phethahatsa tlamano ya molaotheo e qobelletseng ho ya ka karolo ya 236 ya Molaotheo wa Rephaboliki ya Afrika Borwa ya 1996 (“Molaotheo”). E tswela pele ho hloka ho bontsha matla a molao wa ho rala Palamente ho ya ka karolo ya 44 ya ho ananela molao mabapi le dintho tse jwalo ka taolo ya ho fana ka ditjhelete ho Mekga ya Dipolitiki.

2.2. Molawana wa 1 wa Bili ena o nale ditlhaloso.

2.3. Molawana wa 2 wa Bili ena o hloka ho theha Letlole la Boemedi ba Mekga ya Dipolitiki bakeng sa ho ntlafasta demokerasi ya Mekga ya Dipolitiki e mengata. Letlole lena le fana ka ditjhelete bakeng sa Mekga ya Dipolitiki tse nang le seabo Palamenteng le mekgatlong ya ketsamelao ya diprofensi. E fuwa tjhelete e ajwang ke Palamente, tjhelete e fumanweng ho ya ka molawana wa 18 le tswala e fumanweng tjeleteng e tsetetsweng ho ya ka molawana wa 4(3).

Letlole lena le shejwa jwalo ka tjhelete e teng e thehilweng tlasa Molao wa Ho Fana ka Ditjhelete tsa Setjhaba ho Mekga ya Dipolitiki e nang le Boemedi wa 103 wa 1997. Sheba molawana wa 24 mabapi le sena.

2.4. Molawaneng wa 3 wa Bili ho sisintswe hore Letlole la Demokerasi ya Mekga ya Dipolitiki e Mengata le thehwe bakeng sa ho lokisetsa mehlodi ya poraefete ya ho fana ka ditjhelete ho mekga ya dipolitiki e nang le seabo Palamenteng le mekgatlong ya ketsamelao ya diprofensi. Molawana ona o tswela ho thibela phumantsho ya ditjhelete ho tswa ho makala a mmuso le mebuso ya mafatshe a kantle kapa diejensi.

2.5. Molawana wa 4 wa Bili ena o sisinya hara tse ding hore Komishine e tlameha ho kenya tjhelete kaofela e teng bakeng sa letlole le leng le le leng akhaonteng e arohaneng mme e ka nna ya tsetela tjhelete e sa hlokeheng hanghang bakeng sa ho abela mekga ya dipolitiki le Koporasi ya Matsete ya Setjhaba.

2.6. Molawana wa 5 wa Bili ena o sebetsana le taolo ya matlole ana a mabedi. O sisinya hore mohlanka e moholo wa dikgetho wa Komishine ya Dikgetho e Ikemetseng (“Komishene”) e be mohlanka ya ikarabelang le ho ba mohlanka e moholo wa

phethahatso wa matlole ana a mabedi.

- 2.7. Molawana wa 6 wa Bili hara tse ding o sisinya ho laola kabo le tefello ya ditjhelete ho mekga ya dipolitiki. Molawana ona o tswela pele ho lokisetsa hore kabo e tlameha ho etswa ho ya ka mokgwa o behilweng o thehilweng hodima:
- (a) kabo e lekaneng ho shebilwe:
    - (i) tekanyo e sa fetoheng bakeng sa kabo bonyane ho mekga ya dipolitiki yohle e nang le boemedi ho Seema sa Naha kapa makgotleng a ketsamelao a diprofensi; kapa
    - (ii) Sekala sa boemedi bakeng sa kabo ho mekga ya dipolitiki tse nang le baemedi ho Seema sa Naha kapa makgotleng a ketsamelao a diprofensi; le
  - (b) kabo e lekanang ho shebilwe dikamano tseo palo ya baemedi ba mekga ya dipolitiki kahara Seema sa Naha le makgotleng a ketsamelao a diprofensi di nang le yona ditulong kaofela makgotleng a ketsamelao ana.

Molawana o tswela pele ho sisinya hore Molaotheo o tlameha ho lefa tjhelete e abilweng makgetlong a behilweng.

- 2.8. Molawana wa 7 wa Bili ena o hlalosa sepheo sa hore tjhelete e tswang matloleng e sebediswe jwang. Hape molwana o hlalosa seo tjhelete e ke keng ya sebedisetswa sona.
- 2.9. Molawana wa 8 wa Bili ena o hloka ho laola phumantsho ya ditjhelete ka ho otloloha ho mekga ya dipolitiki mme e na le ditlhaloso tse amanang le Kgaolo ya 3 e sisintsweng.
- 2.10. Molawana wa 9 wa Bili ena o hloka ho thibela dinyehelo tse entsweng ka ho otloloha ho mekga ya dipolitiki ho tswa mehloding e itseng.
- 2.11. Molawana wa 10 wa Bili ena o hloka ho laola tsebiso ya dinyehelo tse entsweng ka ho otloloha ho mokga wa dipolitiki. O lokisetsa bakeng sa tsebiso ya dinyehelo kaofela tse ka hodima tekanyetso e behilweng ka tsela le mokgwa o behilweng. O tswela pele ho lokisetsa bakeng sa ha Komishene e tlameha ho hlahisa lesedi leo.
- 2.12. Molawana wa 11 wa Bili ena o thibela phumantsho ya ditjhelete ka ho otloloha ho ditho

tsa mekga ya dipolitiki.

- 2.13. Molawana wa 12 wa Bili ena o sebetsana le tlhokeho ya mekga ya dipolitiki ho fa Komishine lesedi le ditokomane tse itseng tse behilweng.
- 2.14. Molawana wa 13 wa Bili ena o hloka ho laola kamoo mekga ya dipolitiki e nang le baemedi e tlamehang ho tlaleha ditjhelete tseo di lefuweng ho tswa letloleng lena.
- 2.15. Molawana wa 14 wa Bili ena o lokisetsa bakeng sa kamoo Komishene e tlamehang ho sebetsana le tjhelete e sa sebediswang mafelong a selemo sa ditjhelete. Hape molawana ona o lokisetsa bakeng sa kamoo ditjhelete tse sa sebediswang di tlamehang ho sebetswa ka teng ha Palamente kapa ntlo ya profensi e ka qhalwa.
- 2.16. Molwana wa 15 wa Bili ena o sebetsana le matla a Komishene a ho beha leihlo le ho lekola.
- 2.17. Molawana wa 16 wa Bili ena o fa Khomishene matla a ho laela mokga wa dipolotiki hore e qobe ho fana ka kotlo.
- 2.18. Molawana wa 17 wa Bili ena o fa Khomishene matla a ho emisa nakwana tefo ya tjhelete ka tlasa maemo a itseng.
- 2.19. Molawana wa 18 wa Bili ena o fa Khomishene matla a ho lata tjhelete e nkuweng kapa e sebedisitsweng ke mekga ya dipolotiki ka tsela e sa tlwaelehang.
- 2.20. Molawana wa 19 wa Bili ena o batla ho fa Khomishene matla a ho lefisa tjhelete ya kotlo mabapi le tlolo kapa ditlolo tse ngata.
- 2.21. Molawana wa 20 ena o sebetsana le ditokelo tsa motho ofe kapa ofe ho sheba botjha kapa ho ipiletsa kgahlano le qeto e entsweng ke Khomishene ho latela Bili. O boetse o batla ho theha Lekgotla la Dikgetho e le lona feela le nang le matla a ho utlwa le ho laola tjhebotjha kapa boipiletso kgahlanong le qeto efe kapa efe ya Khomishene.
- 2.22. Molawana wa 21 wa Bili ena o lokisetsa ho tlaleha ha Khomishene ho Palamente.
- 2.23. Molawana wa 22 wa Bili ena o batla ho sisinya hore makgotla a ketsamelao a ka thusa mekga ya dipolotiki ka ditjhelete ho latela dikarolo 57(2) le 116(2) tsa Molaotheo feela, ka tatellano. O boetse o thibela makgotla a bomasepala ho thusa ka ditjhelete mekga ya dipolotiki le bonkgetheng ba ikemetseng.

- 2.24. Molawana wa 23 wa Bili ena o lokisetsa ditaba tseo Khomishene e hlokanang ho di etsesa ditaolo, ka tumello ya Seema sa Naha mabapi le ditaba tse ding.
- 2.25. Molawana wa 24 wa Bili ena o lokisetsa ho hlakolwa ha Molao wa 103 wa 1997, ntle le moo ho boletsweng dipehelong tsa nakwana tsa molawana ona, o nkang ditaolo tse ho Molao wa 103 wa 1997 ho ba ditaolo tse tla etswa ka tlasa Bili ena.
- 2.26. Molawana wa 25 wa Bili ena o na le sehlooho le qalo e kgutshwane.

3. MAFAPHA/MEIFO/BATHO BA SISINTSWENG

Mafapha/mekgatlo kapa batho ba latelang ba entse ditlhabiso tsa molomo ho Komiti ya Nakwana :

- Botshwaramatlotlo ba Naha
- Khomishene e Ikemetseng ya Dikgetho
- Konferense ya Babishopo ba Kereke ya Roma ya Afrika e ka Borwa
- African National Congress
- My Vote Counts
- COOL Youth Church
- Council for the Advancement of the South African Constitution
- Human Sciences Research Council
- South African History Archive
- Right2Know
- Corruption Watch
- Democracy Development Programme
- Public Affairs Research Institute
- Congress of South African Trade Unions

4. DITLAMORAO TSA DITJHELETE BAKENG SA MMUSO

Ditlamorao tsa ditjhelete di fella mehloding eo Khomishene e tla e hloka ho laola letlole le leng.

5. MOKGWATSAMAISO WA PALAMENTE

5.17. Komiti e na le maikutlo a hore Bili e tlameha ho sebetswa ho latela mekgwatsamaiso o etswang ka karolo 75 ya Molaotheo, 1996 kaha ha e se na diphelelo tseo mekgwatsamaiso e dikarolong tsa 74 kapa 76 tsa Molaotheo di sebetsang.

Komiti e na le maikutlo a hore ha ho hloka hore ho isa Bili ho Ntlo ya Naha ya Baetapele ba Setso ho latela karolo 18(1)(a) ya Molao wa Boetapele ba Setso le Moralo wa Puso wa 2003 (Moalo wa 41 wa 2003), kaha ha e na diphelelo tse amanang le molao wa setso kapa meetlo ya ditjhaba tsa setso.